

DEMOGRAFI:

Nüfus meselelerine sosyolojik bir bakış

Ders I : GİRİŞ

Doç. Dr. Didem Danış
Galatasaray Üniversitesi
Sosyoloji Bölümü
ddanis@gsu.edu.tr

Ders I : GİRİŞ

Bu derste ele alınacak konular

1. Demografi'nin tanımı, çalışma alanları ve yöntemleri
2. Demografi'nin bir bilim olarak tarihsel kökenleri
3. Bilimsellik sorunu ve nüfus sosyolojisi yaklaşımı
4. Güncel tartışmalar
 - * Fransa'da emeklilik reformu tartışmaları
 - * Türkiye'de düşen doğurganlık ile ilgili endişeler

DEMOGRAFI NEDİR?

- * Demografi, çeşitli sözlüklerde, sınırları belli bir coğrafyada bulunan nüfusun yapısını, özelliklerini ve değişimlerini inceleyen bilim dalı olarak tanımlanmaktadır.
- * Birleşmiş Milletler'in hazırladığı sözlükte demografi, amacı insan nüfusunu incelemek olan ve bu nüfusun boyutlarını, yapısını ve çeşitli niteliklerini sayısal açıdan irdeleyen bir bilimdir ifadesi kullanılmaktadır.

Demografi: çalışma alanları

- * Demografi, insan nüfusunun yenilenme (ve bazen yenilenmeme) mekanizmalarını inceleyen bir bilim dalıdır.
- * Nüfusun doğumlar, ölümler, evlilikler gibi yönlerini inceler. Ayrıca, ülkelere ve bölgelere göre nüfus dağılımları ve göç hareketleri gibi dinamikleri ele alır.

Demografların incelediği 4 temel olgu şunlardır:

- * Doğumlar
- * Ölümler
- * Evlilikler
- * Göçler

Demografi

- * Türkçede nüfus bilimi olarak kullanılan demografi terimi Yunanca **demos** (halk) ve **graphein** (yazmak) kelimelerinden gelir.

NÜFUS

- * Demografinin odak noktası olan nüfus Arapça kökenli bir kelimedir; kişi/can anlamına gelen “nefs”in çoğuludur.
- * Demografi bilimi kapsamında “nüfus”, sınırları belli bir toprak üzerinde, belli bir anda bulunan kişileri kapsar.
- * Bir yerdeki (bu ülke, şehir, kasaba veya köy olabilir) nüfusun özelliklerini tanımlamak için öncelikle o yerin sınırlarını net bir şekilde belirlemek gerekir.

→ Ancak nüfus sayılırken, o yerde bulunan kişilerin vatandaşlık bağı taşıması gerekmez. Söz konusu yere göçle gelmiş kişiler de o nüfusun parçası kabul edilirler.

Nüfus hareketleri

Nüfusun niteliğini ve niceliğini belirleyen iki tür akış vardır:

- * **Artı akışlar:** doğumlar ve o yere yönelik göçler
- * **Eksi akışlar:** ölümler ve o yerden dışarıya yönelik göçler

Demografinin yöntemleri

- * Demografi, nüfus özelliklerini ve değişimini incelemek üzere çeşitli parametreler ve bunlara bağlı kavramlar kullanır. Bu parametreler demografiye has bazı yöntemlerle değerlendirilir. Bunlar arasında nüfus sayımları, nüfus kayıtları, demografik araştırmalar sayılabilir.

BİR BİLİM DALI OLARAK DEMOGRAFİNİN KURULUŞU

- * Bugün sosyal bilimlerin önemli dallarından biri sayılan demografinin tarihi 17.yüzyıla kadar gider.
- * Demografi ifadesinin ilk kullanımı ancak 19. yüzyılın ortasında gerçekleşmiştir. Demografi terimi ilk kez, **1855** yılında Fransa’da yayımlanan, Achille Guillard’ın “Beşeri istatistiğin öğeleri veya karşılaştırmalı demografi” (Elements de statistique humaine ou démographie comparée) adlı eserde kullanılmıştır.
- * Ondan çok daha önce 1662’de İngiliz istatistikçi **John Graunt** “Ölüm Kayıtları Üzerine Doğal ve Siyasi Gözlemler” (Natural and Political Observations Made Upon the Bills of Mortality) adlı eserinde ölüm oranı tablolarını kullanarak ilk kez demografik bir analiz yaptı. Böylece **Graunt, Avrupa’da nüfusbilimin kurucusu olarak tanındı.**

BİR BİLİM DALI OLARAK DEMOGRAFİNİN KURULUŞU

- * Aslında nüfus konusu antik medeniyetlerden beri dikkate alınan bir meseleydi. Eski Çin, Yunan ve Mısır dönemlerinde yöneticilerin toplanacak vergiyi ve askere alınabileceklerin sayısını belirlemek üzere zaman zaman haneleri ve erkek nüfusu saydıkları bilinmektedir.
- * Ancak konunun bilimsel bir şekilde ele alınmaya başlaması 19. yüzyıldan itibaren Avrupa'da doğum ve ölüm oranları üzerine yapılan kapsamlı araştırmalarla olmuştur.
- * 20. yüzyılda özellikle Üçüncü Dünya ülkelerinde nüfusun hızla artmasıyla demografiye verilen önem artmıştır.

Demografi bir bilim midir? (1)

- * Demografiyi bir bilim dalı olarak resmeden yukarıdaki tanımların ardında büyük bir tartışma bulunmaktadır.
- * Prof. Cem Behar (1982) nüfusbilimi görgücülük (ampirizm), bölümlleme (taxonomy) ve şekilcilik kapanına sıkışmış, kavramsal ve kuramsal açıdan geliştirilememiş bir bilgi dalı olarak tanımlar.
- * Bu eksikliklerinden dolayı da “bilim” olarak adlandırılmayacağını söyler: “Bir bilgi alanı olarak demografi aşağı yukarı üç yüz yıldır vardır. Diğer toplum bilimleriyle karşılaştırıldığında bu hiç de kısa sayılmayacak süre içinde nüfusbilim ne etkin bir tek kavramı, ne de kendi nesnesine ilişkin bir tek dört başı mamur kuramı üretebilmiştir. Kendi nesnesini bilinçli bir biçimde algılamayan, kavram kullanmayıp kuram üretmeyen bir bilgi dağarcığına bilim sıfatını yakıştırmak doğru mudur?” (Behar, 1982, 3-4).

Demografi bir bilim midir? (2)

Cem Behar'ın eleştirileri nüfus sayımlarını ön plana çıkaran, topluma dair sistematik ve kavramsal bir analiz sunmaktan çok nüfusla ilgili sayısal verileri istatistikî ve teknik yöntemlerle sunmanın ötesine geçemeyen “**formal demografi**” açısından haklı görülebilir. Ancak giderek daha çok önem kazanan “**sosyal demografi**” yaklaşımı bu eleştirileri geçersiz kılmaktadır. Demografik olguların neden ve sonuçlarına bakmadan, sadece onların kaydını tutmayı amaçlayan formal demografinin aksine, sosyal demografide olgular arasında bir nedensellik ilişkisi aranmakta ve böylece topluma dair derinlikli bir bilgi üretilmeye çalışılmaktadır.

Bir örnekle açıklamak gerekirse, bir toplumda bebek ölümleri olgusunu “formal demografi” yaklaşımı sadece sayısal bir veri olarak ele alır ve çeşitli niceliksel yöntemlerle elde edilen sonuçları yorum ve derinlemesine analiz yapmadan sunar. Oysa “sosyal demografi” bebek ölümlerine dair sayısal verileri hem tarihsel hem de mekânsal açıdan karşılaştırmalı olarak inceler, bu demografik olgunun farklı yer ve zamanlarda farklı ölçeklerde olmasını diğer toplumsal olgularla ilişki içinde açıklamaya çalışır.

NEDEN NÜFUS SOSYOLOJİSİ?

Bu dersin amacı sadece demografik olguları kendi başına birer sayısal veri olarak sunmak değil, onları bir toplumsal bağlama oturtturarak bağlantılı olduğu diğer olgularla ilişki içinde anlamaktır.

Prof. Dr. Ferhunde Özbay bu yaklaşımı “**nüfus sosyolojisi**” olarak adlandırmaktadır. Biz de, onun çizdiği yolu izleyerek demografik verileri karşılaştırmalı ve tarihsel bir perspektifle vermeye çalışacağız.

NEDEN NÜFUS SOSYOLOJİSİ?

- * Bugün demografi **disiplinlerarası** bir sosyal bilim dalıdır.
- * Nüfus incelenirken onu sosyal, kültürel, iktisadi ve siyasi bağlamı içinde ele alma gerekliliği demografiyi kaçınılmaz olarak pek çok bilimsel disiplinin ilgi alanına sokmaktadır.
- * Bu durumun tipik örneklerinden biri olarak Hollanda Disiplinlerarası Demografi Enstitüsü (*Netherlands Interdisciplinary Demographic Institute*) anılabilir. Hollanda Kraliyet Sanat ve Bilimler Akademisine bağlı olan bu kurum, sağlık bilimlerinden, sosyolojiye, iktisattan, siyasete kadar nüfusla ilgili çok farklı alanlarda çalışmalar yürütmektedir.

İKİ GÜNCEL ÖRNEK

→ Fransa'da emeklilik reformu tartışmaları

→ Türkiye'de üç çocuk tartışması

2010 yılında, Fransa'da sendikaların emeklilik reformuna karşı yaptıkları yürüyüşten bir kare.

<http://blogues.cyberpresse.ca/laporte/2010/10/24/pourquoi-les-francais-sont-toujours-dans-la-rue/>

İKİ GÜNCEL ÖRNEK

2010 yılında dünyada ve Türkiye’de tartışılan bazı konular nüfus ve demografi meselesinin toplumsal, ekonomik ve siyasi gündemle nasıl ilişkilendiğini anlamak açısından dikkat çekici örnekler sunuyorlar.

Bunlardan biri, Fransa’da Sarkozy hükümetinin gündeme getirdiği emeklilik reformu tartışmaları, diğeryse Türkiye’de başbakan Erdoğan’ın dillendirdiği “aile başına üç çocuk” tavsiyesi.

Bu iki güncel vaka, ilk bakışta siyaset, ekonomi, aile, kamu maliyesi gibi konularla ilgili görünse de, kökeninde demografik bir değişimden kaynaklı sorunlara temas eder.

İki güncel örnek: Fransa

- * Fransa'da 2010 boyunca kamuoyunu en fazla meşgul eden tartışma Fransız cumhurbaşkanı Sarkozy'nin ilan ettiği emeklilik reformuydu:
 - * Emeklilik yaşının ileri alınması,
 - * Ödenmesi gereken prim sayısının arttırılması, vb maddeler içeren reform taslağı ülkede infial yarattı ve yüzbinlerce kişi sokaklara döküldü.

EMEKLİ GÖSTERİLERİ

Pankartlarda yazılanlar:
«Satin alma gücümüzün azalması»
«Emeklilik hakkımız için»

Fransa ve emeklilik reformu tartışmaları

Bu tartışmalı emeklilik reformunu gerektiren önemli nedenlerden biri **Fransa'da nüfusun hızla yaşlanması** idi.

- * II. Dünya Savaşı sonrasında, Avrupa ülkelerinin pek çoğu gibi Fransa da hızlı bir ekonomik ve demografik büyüme dönemi yaşadı.
- * **“Muhteşem Otuz Yıl”** olarak tanımlanan 1945-75 dönemi, nüfusun süratle arttığı, ekonominin canlandığı, sanayinin geliştiği yıllar oldu.
- * Bu hızlı büyüme yıllarında yaşanan **“patlamalar”**dan biri de nüfus alanındaydı; hızla artan doğurganlıktan dolayı o döneme **“bebek patlaması” (baby boom)** yılları denildi.

Emeklilik sisteminde kriz

Uzun yıllar görece sorunsuz işleyen emeklilik sistemi 1990'lardan itibaren ciddi bir krize girdi. Bunun başlıca nedenlerinden biri, II. Dünya Savaşı sonrasındaki **“bebek patlaması” döneminde dünyaya gelenlerin yaşlanması** ve 2000'lerden itibaren **emekliye ayrılma yaşına gelmesiydi.**

Ayrıca, neo-liberal ekonomi ve özelleştirmeler sonrasında ekonomik açıdan zayıflamış olan devletler, bu artan sosyal sigorta yükünü karşılayamaz hale geldiler.

Sonuçta, **ciddi bir reform ihtiyacı** doğdu.

Avrupa'da emeklilik reformu

Avrupa'da Emeklilik sistemi krizi için önerilen çözümler:

- Çalışanların ileride emekli olabilmek için ödediği **primleri arttırmak** veya
- **Emeklilik yaşını ileriye taşımak** oldu.

EMEKLİLİK UFUK ÇİZGİSİ GİBİ...
SEN YAKLAŞTIKÇA O
UZAKLAŞIYOR

Kamu sektöründe emeklilik yaşının ileri atılmasına tepki gösteren Fransız sendikası CGT'nin (Confédération générale du travail - Emek Konfederasyonu) internet sitesinden bir karikatür.

Kaynak: <http://cgt.chgdreux.free.fr/?La-Retraite-dans-la-Fonction>

Peki ya Türkiye?

- * 2010 yılında Türkiye'nin nüfusu 74 milyon olarak tespit edildi.
- * Türkiye'de **nüfus sürekli artış eğiliminde olmasına rağmen**, son yirmi yılda **nüfus artış hızı yavaşlamakta**.

Yıllar	Türkiye'nin nüfusu
1927	13 milyon
1990	56 milyon
2000	67 milyon
2010	74 milyon

Türkiye’de nüfus artış hızı yavaşlarken...

→ Türkiye nüfusu 1985-1990 döneminden itibaren yavaşlama eğilimine girmiştir. 1955-1960 arasında yıllık binde 28.5 ile en yüksek nüfus artış hızına erişmiş olan Türkiye’de, 1990-2000 arası dönemde binde 18.3 ile **nüfus artış hızı yavaşlamıştır**.

→ Bunun temel sebeplerinden biri **doğurganlık hızındaki düşüştür**.

	Doğurganlık hızı (Kadın başına düşen çocuk sayısı)
1963	6,1
1993	2,7
2008	2,15
2025 (TÜİK tahmini)	1,97

Kaynak: ÖZGÜR, E. Murat (2004); *Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması TNSA-2008 raporu*, Hacettepe Nüfus Etütleri

Yaşlanmaya karşı doğumları teşvik eden politikalar

Başbakanın son yıllarda sık sık dile getirdiği üç çocuk tavsiyesi, doğurganlıktaki düşüşü önlemek için benimsenmiş bir söylem. Nüfusun yaşlanmasını engellemek için doğurganlığı arttırıcı politikalar Avrupa'da da uygulanıyor. Yalnız orada doğum oranlarını arttırmak için ailelere maddi destek ve vergi indirimi gibi somut avantajlar sağlanıyor.

Türkiye'de çok tartışılan üç çocuk konusuyla ilgili, karşıt fikirdeki iki röportaj için bkz.:

-- Boğaziçi Üniversitesi'nden Doç. Dr. Zeynep Gambetti röportajı:

<http://haber.gazetevatan.com/uc-cocuk-da-aile-sigortasi-da-kadini-eve-kapatir/369259/1/Haber>

-- Üç çocuk tavsiyesine Demokrat Eğitimciler Sendikası'ndan destek:

<http://www.iha.com.tr/haber/detay.aspx?nid=159842&cid=11>

SONUÇ

- * Demografi toplumsal, siyasi ve ekonomik meselelerle doğrudan alakalı bir bilim dalı olarak yaşadığımız dünyayı daha iyi kavramamızı sağlayacak önemli bir araçtır.
- * Cem Behar'ın eleştirilerini unutmadan ve Ferhunde Özbay'ın « nüfus sosyolojisi » önerisini dikkate alarak, önümüzdeki dersler boyunca bazı temel demografik konulara değinmeye çalışacağız.

Bu dersi hazırlarken başvurulan bazı kaynaklar

- * Albert JACQUARD (1987) *Cinq milliards d'hommes dans un vaisseau*, Éditions du Seuil.
- * Hervé LE BRAS (2005) *L'adieu aux masses. Démographie et politique*, Ed. l'Aube
- * France MESLÉ, Laurent TOULEMON, Jacques VERON (Dir.) (2010) *Dictionnaire de démographie et des sciences de la population*, Armand Colin, Paris
- * Lucien BUISSON (1998) 30 mots clés – La population, PEMF
- * Cem BEHAR (1982) « Nüfusbilimin Nesnesi », *Toplum Ve Bilim*, Sayı: 17
- * Ferhunde ÖZBAY (2010) « Türkiye'de Ulus-devlet, Gözetim ve Nüfusbilgisi », *Toplum Ve Bilim*, Sayı: 118
- * E. Murat ÖZGÜR (2004) *Türkiye'de Toplam Doğurganlık Hızının Mekansal Dağılışı*, Coğrafi Bilimler Dergisi Cilt: 2 Sayı: 2;
- * *Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması TNSA-2008 raporu*, Hacettepe Nüfus Etütleri